

Hoveniers van Oranje

ADELSGESCHIEDENIS
XVIII

Come, my spade. There is no ancient gentlemen but gardeners, ditchers, and grave-makers: they hold up Adam's profession.*

William Shakespeare, Hamlet (1602)

* 'Kom op, schop. Er zijn geen oudere edellieden dan de tuinman, de greppelgraver en de grafdelver: zij zijn Adams stiel trouw gebleven.' Vertaling Peter Verstegen, *Hamlet*. William Shakespeare (2013).

Hoveniers van Oranje

Functie, werk en positie

1621-1732

door

LENNEKE BERKHOUT

Hilversum
Verloren
2020

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van:
Hendrik Muller fonds
Dr. C.L. Thijssen-Schoute Stichting
Stichting van der Wyck-de Kempnaer
J.E. Jurriaanse Stichting
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

J.E. Jurriaanse Stichting

STICHTING VAN DER WYCK-DE KEMPNAER

 GRAVIN VAN BYLANDT
STICHTING

Hendrik
Muller
fonds

Afbeelding op het omslag: Jan van der Heijden, *Huis ten Bosch in Den Haag 1665-1668*. The National Gallery Londen. Geschonken door Sir James Morse Carmichael, Bt, 1902.

Tevens verschenen als proefschrift aan de Rijksuniversiteit Groningen.

ISBN 9789087048358

© 2020 Lenneke Berkhout
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf 9

1 Inleiding 11

Een cultuurhistorisch perspectief 13 | Zestiende-eeuwse tuincultuur als inspiratiebron 15 | De hofcultuur van het Huis van Oranje 17 | De zeventiende-eeuwse buitenplaatscultuur 20 | Nederlandse en Vlaamse literatuur over hoveniers 23 | Buitenlandse literatuur over hoveniers 25 | Premisse en onderzoeksdoel 29 | Afbakening in plaats en tijd 30 | Centrale vraagstelling en deelthema's 32 | *Deelthema patronage en intergenerationeel cliëntelisme* 32 | *Deelthema functie, werk, opleiding en kwalificaties* 34 | *Deelthema maatschappelijke positie* 35 | *Deelthema internationale uitwisseling van horticulturele kennis en innovaties* 37 | *Bronnen* 38 | Historische begripsanalyse van de term 'hovenier' 39 | *Hovenier of tuinman?* 43

2 De hoveniers en hun tuin 1621-1670 46

Hoveniers van Oranje 51 | *Het Valkenberg bij het kasteel van Breda* 52 | *Kasteel Buren* 54 | *Buitenhofuin (Tuinen op de Singel) in Den Haag* 56 | *Portret van een hovenier: Jan van der Groen (?-1671)* 59 | *Huis in het Noordeinde (de Oude Hof) in Den Haag* 66 | *Huis Honselaarsdijk bij Naaldwijk* 67 | *Huis ter Nieuburg bij Rijswijk* 73 | *Huis ten Bosch bij Den Haag* 80 | *Huis Dieren* 82 | Patronagepatronen in de eerste helft van de zeventiende eeuw 82

3 De hoveniers en hun tuin 1670-1732 89

Het Valkenberg bij het kasteel van Breda en de tuinen van kasteel Buren 89 | De tuinen in Den Haag 91 | *Huis ter Nieuburg* 95 | *Huis Honselaarsdijk* 97 | *Huis Soestdijk* 100 | *Portret van een hovenier: Jan van Staden (ca. 1663-ca. 1725)* 105 | *Huis te Dieren* 108 | *Het Loo* 110 | *Portret van een hovenier: Samuel van Staden (ca. 1665-?)* 113 | Patronagepatronen in de periode 1670-1732 117 | De fonteiniers-grottiërs 1621-1732 124 | Blik over de grens: hoveniersfamilies in de tuinen van de Franse koningen 132 | Van ambachtsman naar 'nut, bequaem en geexperimenteert persoon' 133

- 4 Een ‘nut, bequaem en geexperimenteert persoon’ 139**
 De edele kunst van het tuinieren en de onkundige tuinman 139 | Een bekwaam hovenier 147 | Franse en Duitse tuintraktaten als inspiratiebron 149 | ‘Hoedanig de tuinman [behoort] te zijn’ 151 | De bekwaamheid van de prinselijke hoveniers 154 | Opleiding tot hovenier 155 | Van vader op zoon en van meester op leerling 159 | Leerstelsel in Pruisen 163 | De tuinen van Honselaarsdijk als leerschool 164 | Het vak onder de knie 165 | De opleiding tot hovenier en landmeter van Jan Switzer (1739-1791) 168
- 5 Aanstellingen en aanbestedingen 171**
 Van hofsamenleving naar de domeinen 172 | De Raad- en Rekenkamer of Nassause Domeinraad 174 | Aanstelling als hovenier 176 | Akten voor overig tuinpersoneel 184 | *Fonteiniers-grottiers* 185 | *Opzichters wild, diergaarde en fazanterie* 185 | Aanbesteden van het tuinwerk 189 | *Aanbesteding tuinwerk Huis ter Nieuburg en Honselaarsdijk* 191 | *Aanbesteding tuinwerk overige tuinen* 193 | *Aanbesteding tuinwerk in 1730* 195 | Controle op het hovenierswerk 197 | Relatie tussen de prins(ess)en en de hoveniers 204 | *Amalia van Solms* 205 | *Willem III en Mary* 208 | *Maria Louise van Hessen-Kassel* 210 | *Gender als factor* 215 | Contracten van hoveniers van andere kastelen en buitenplaatsen 216 | *Hoveniers van Huis Bergh* 216 | *Thomas van Es, hovenier van Geerbron* 219
- 6 Horticulturele ontwikkelingen en innovaties 222**
 De nutsfunctie van de tuinen 223 | *Vis en vlees* 225 | *Groenten en kruiden* 227 | *De ‘broeikonst en het vervoegen der seizoenen’* 233 | *Meloenen en andere tuinproducten als geschenk* 237 | *Fruit(bomen)* 238 | *Leifruit en naantjes* 242 | *De sierfunctie van de tuinen* 247 | *Parterres* 247 | *Graswerken en gravelpaden* 254 | *Bloemen in de tuin en in het huis* 256 | *Uitheimse planten* 259 | *Mediterrane planten* 260 | *Subtropische planten* 265 | *Een theater van oranjerieplanten* 271 | *Vormsnoei* 275 | *Latwerk* 276 | ‘Goet gereedschap is het halve werk’ 282 | *‘Twee groote tuynschaaren van nieuwe inventie’* 290 | Een mooie tuin is een goed onderhouden tuin 295
- 7 Van meewerkend voorman naar directeur en opzichter 305**
 Leidinggevende en organisatorische taken 306 | Financieel-administratieve taken 312 | Meewerkend voorman wordt directeur en opzichter 315 | Directeur en opzichter 318 | Hovenier en architect 319 | De rol van de ‘thuynvrouwen’ 323 | Franse tuinvrouwen 330 | Professionele hoveniers 331
- 8 ‘Yder moet zyn last dragen’ 333**
 Traktementen in de periode 1621-1669 333 | Traktementen in de periode 1670-1702 337 | Bezuinigingen en een totaalbudget in de periode 1703-1732 341 | Uitbetaling van de traktementen 347 | Traktementen van de overige ‘tuinbedienden’ 350 |

Fonteiniers 350 | *Faisantiers, boswachters en opzichters van het wild/de diergaarde* 352
| Emolumenten: vrije brand, vrijdom van impost en een livreamantel 354 | Drinkgeld
357 | Vrije woning 359

9 Waar op de maatschappelijke ladder? 369

Inkomens- en vermogenspositie 371 | *Bezit van onroerend goed* 373 | *Testamenten en boedelinventarissen* 380 | *Eigen graf* 384 | Familierelaties 385 | Religie en ambten 389 | Opleiding en imago 392 | Maatschappelijke positie hoveniers 393 | Maatschappelijke positie fonteiniers 395

10 Voor het voetlicht 397

Kwaliteit voorop 398 | Bureaucratisering en rationalisering 399 | Professionalisering 400 | Hovenier of landschapsarchitect 401 | Een ander perspectief op de Nederlandse tuingeschiedenis 402 | Samenspel eigenaar, architect en hovenier 403 | Dagelijkse praktijk 404 | Het grote belang van de nutsfunctie 405 | Verspreiding van kennis en kunde via een netwerk van hoveniers 407 | Kennisuitwisseling via hoveniers tussen hoven binnen en buiten de Republiek 409 | Een podium voor de hoveniers 411

Summary 413

Bijlagen 420

Bijlage 1 Alfabetisch overzicht van hoveniers 1621-1733 420 | Bijlage 2 Chronologisch overzicht van hoveniers per tuin 422 | Bijlage 3 Aanbestedingsakte van Anthony van Thooren 424 | Bijlage 4 Akte voor Rutger van Cleeff als fonteinier van Het Loo en Dieren 429 | Bijlage 5 Huurcedulle Thomas van Es en Anthony Pieterse 431 | Bijlage 6 Boedelinventaris van Jan van der Groen 435 | Bijlage 7 Boedelinventaris Geertje Floris van Dijk 438

Bibliografie 443

Illustraties 457

Register van persoonsnamen 462

Register van zaaknamen 468

Curriculum vitae 471

Woord vooraf

Tuinieren deed ik als kind al graag, maar mijn belangstelling voor historische tuinen en buitenplaatsen begon dertig jaar geleden. Op slot Zuylen ontmoette ik mijn toekomstige man Jan, die slotbewaarder was, en woonden we in de beheerderswoning op het terrein. Onze buurman was de tuinbaas, op papier met pensioen maar nog iedere dag in de tuin te vinden. Een bijzondere tuin met een 120 meter lange slangenmuur uit 1742 met diverse soorten leifruit, een boomgaard met oude rassen en perken waarin planten op afstand van elkaar waren geplaatst. Mijn fascinatie voor historische tuinen was geboren. Naarmate ik leerde over historische tuinen, wilde ik ook meer weten over het beheer van deze tuinen. Vooral het leifruit snoeien boeide mij. Na een eerste poging om deze techniek onder de knie te krijgen, besepte ik dat het jaren ervaring en geduld vergt om deze vaardigheid te leren beheersen. Het bleek een techniek die bijna verloren was gegaan en die niet werd onderwezen bij een groenopleiding. De enige manier om die techniek te leren is een tuinbaas te vinden die bereid is zijn kennis en ervaring te delen en over te dragen. Ik vroeg me af hoe dat vroeger ging, in de tijd dat de slangenmuur was gebouwd? Al snel werd me duidelijk dat er weinig bekend was over hoveniers in die tijd en ontstond het idee om zelf onderzoek te gaan doen. Een idee dat daadwerkelijk vorm kreeg, nadat Yme Kuiper mijn onderzoeksvorstel met enthousiasme ontving. Al snel toonde ook Erik de Jong interesse. De zoektocht naar hoveniers van Oranje die volgde, was een feest en een weg van persoonlijke ontwikkeling. Ik kijk er met veel plezier op terug. Het heeft mij ook veel goeds gebracht. Tijdens mijn zoektocht kwam ik niet alleen tientallen hoveniers tegen, maar ook veel andere mensen die mij met hun kennis, advies, belangstelling en enthousiasme verder hebben geholpen.

In de eerste plaats zijn dat mijn promotoren Erik de Jong en Yme Kuiper. Onze gesprekken op bijzondere plekken in het land inspireerden mij en hielpen mij verder op weg. Zonder hun kennis, kritische vragen en adviezen had ik dit boek niet kunnen schrijven. Mijn dank is groot.

Als buitenpromovendus kan het leven soms eenzaam zijn. De bijeenkomsten van het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen waren een

welkome gelegenheid om andere promovendi te ontmoeten en ervaringen te delen. De combinatie van gezelligheid en inspiratie zorgde ervoor dat ik uitkeek (en blijf kijken) naar deze bijeenkomsten. Dank daarvoor aan Theo Spek, Anne Wolff en alle andere deelnemers.

De afgelopen jaren ben ik in veel archieven geweest, van groot tot klein. Overal werd ik gastvrij ontvangen en geholpen. In het Nationaal Archief heb ik vele dagen doorgebracht. Het was een voorrecht in het Koninklijk Huisarchief dossiers te mogen inzien. De medewerkers van met name deze archieven wil ik graag bedanken voor hun hulp en advies. In het Historisch Archief Westland en het Rijswijks Historisch Informatiecentrum stonden naast de medewerkers ook vrijwilligers klaar om mij de weg te wijzen en mee te denken. Ook hen ben ik dank verschuldigd.

Dankzij de vele vrijwilligers die door het hele land archiefmateriaal indexeren en transcriberen, heb ik sommige hoveniers en hun familie kunnen traceren, wat mij anders waarschijnlijk niet was gelukt.

Veel mensen deelden mijn enthousiasme voor de hoveniers van Oranje en stelden hun tijd en kennis beschikbaar. Ik kan er slechts enkele noemen. Henk Boers, Jan Holwerda en René Dessing lazen de hoofdstukken mee. Marcel Planje deelde zijn uitgebreide documentatie over de familie Van Dijk en Anne Mieke Backer boog zich over de tuinvrouwen. Boris Makarov vertaalde voor mij zijn onderzoek naar het Russische avontuur van Jan van Staden. Ik wil hen van harte bedanken, evenals het Gilde van Tuinbazen en alle anderen die belangstelling hebben getoond.

Mijn familie en vrienden wil ik bedanken voor hun begrip dat ik het archief verkoos boven hun gezelschap en met mijn hoofd vaker in de 17e dan in de 21e eeuw was. Jan en mijn zuster Petra corrigeerden bovendien de tekst op tik- en taalfouten. Het laatste woord is nogmaals voor Jan en voor onze zoon Jaap. Dank jullie wel dat jullie het mogelijk maakten dat ik de afgelopen jaren zoveel tijd aan dit onderzoek kon besteden en dat jullie al die hoveniers toelieten in ons leven.

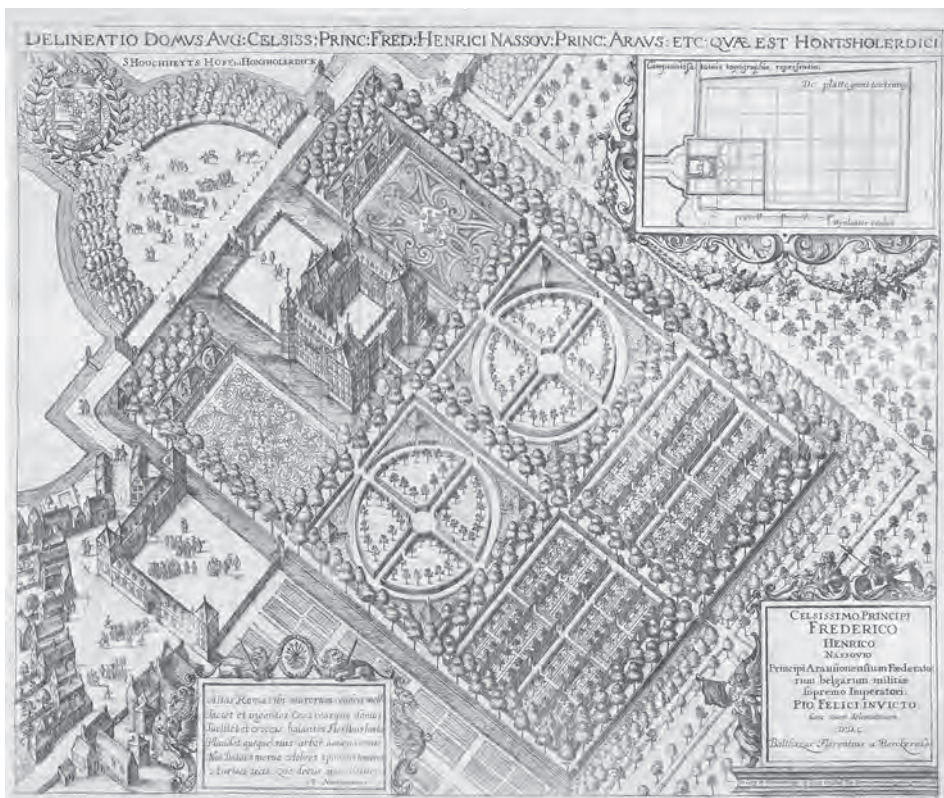
I Inleiding

Tuinen uit de zeventiende eeuw kennen we vaak vanuit de lucht. Vogelvluchtgravures geven de kijker als een slechtvalk die vanaf grote hoogte naar beneden tuurt een groots overzichtsbeeld van deze geometrische tuinen. De vogelvluchtgravure die Balthasar Florisz van Berckenrode (1591-1645) in 1638 maakte van de nieuw aangelegde tuinen van Huis Honselaarsdijk bij Naaldwijk is zo'n voorbeeld. Frederik Hendrik, prins van Oranje-Nassau (1584-1659), en zijn vrouw Amalia van Solms-Braunfels (1602-1675) hadden dit fraaie buitenverblijf laten aanleggen (Afbeelding 1). Je kunt niet anders dan onder de indruk zijn van de tuinen. Het ideaalbeeld benadrukt de perfecte symmetrie van het ontwerp en dwingt bewondering af. Twee schitterende parterres flankeren het huis. Cirkelvormige loofgangen nodigen uit om te wandelen in de schaduw. Prieeltjes op de hoeken bieden een rustplek. Twee vierkante percelen achter de loofgangen geven ruimte aan tientallen (lei)fruitbomen. Een gracht omsluit het geheel. De gravure toont het geheel als een schitterend ruimtelijk ontwerp.

De gravure houdt het midden tussen een kaart en een topografische afbeelding en doet je bijna vergeten dat deze en vergelijkbare andere zeventiende-eeuwse tuinen zoveel meer waren dan een ruimtelijk ontwerp.¹ Het zet de tuin neer als oord van weloverwogen schoonheid waarmee de eigenaar zich aanpreeft. Een oord dat hij aan de wereld toonde en waar hij zich vermaakte en genoot met familie en vrienden. Wat de statische vogelvlucht niet laat zien, is dat de tuin ook een plek vol bedrijvigheid was, waar hoveniers en ander tuinpersoneel het hele jaar werkten volgens het ritme van de seizoenen. Deze complexe tuinaanleg kon alleen in stand blijven dankzij hoveniers en ander tuinpersoneel. Mensen die met kennis van zaken en onder vaak lastige omstandigheden binnen die ruimte het werk organiseerden en uitvoerden.

Dit boek neemt de lezer mee in een duikvlucht naar de grond en laat hem kennis maken met deze mensen. Daarbij staan de hoveniers en hun functie, werk en

¹ E.A. de Jong en M. Dominicus-van Soest, *Aardse Paradijzen. De tuin in de Nederlandse kunst 15de tot 18de eeuw* (Gent 1996) 29-68.

Afb. 1 Gezicht op huis en tuinen van Honselaarsdijk in vogelvlucht.

positie centraal over een periode van ruim honderd jaar, van het begin van de zeventiende eeuw tot het begin achttiende eeuw. Wie waren deze mannen? Waren er ook vrouwelijke hoveniers? Wat voor werk deden zij en wat was hun functie en positie? De keus om een lange periode te onderzoeken en een vergelijking te maken met hoveniers aan buitenlandse hoven maakt het mogelijk de ontwikkeling naar professionalisering van het vak van hovenier te schetsen. Hoe kwamen de hoveniers aan hun kennis en vaardigheden? Hoe gingen zij om met innovaties? Op dergelijke vragen biedt de vogelvluchtgravure geen antwoord. Daarvoor moeten we de archieven in, waar een schat aan hoveniersinstructies en ander materiaal antwoorden geven op deze en andere vragen. Dit archiefmateriaal maakt het mogelijk de gravure in te kleuren met beelden over de dagelijkse gang van zaken in een tuin, over de mensen die er werkten en woonden, hun lief en leed, conflicten, tegenslagen en successen en ook over de netwerken waarlangs kennis en materialen werden uitgewisseld over grenzen, talen en culturen heen.

Een cultuurhistorisch perspectief

Vanuit een cultuurhistorisch perspectief wil dit boek het verhaal vertellen van de hoveniers van het Huis van Oranje die in de zeventiende en begin achttiende eeuw de prinselijke tuinen aanlegden en beheerden. De keus voor een cultuurhistorische benadering verdient enige toelichting. De geschiedenis kan vanuit verschillende invalshoeken onderzocht en geanalyseerd worden: vanuit de economie, vanuit de kunst, vanuit de politiek om er een paar te noemen. Mijn invalshoek is de cultuur. Deze invalshoek biedt naar mijn mening de beste handvatten om tuingeschiedenis in het algemeen en de rol van hoveniers in het bijzonder te analyseren en verklaren. Cultuurgeschiedenis laat zich inspireren door verschillende wetenschappen en disciplines zoals sinds de jaren 1980 de historische antropologie, om tot meer inzicht te komen. In de woorden van historicus Willem Frijhoff (1942): ‘zulke allianties tussen onderscheiden disciplines worden niet gesloten om de wetenschap ingewikkeld te maken, maar om meer helderheid in de complexiteit van de werkelijkheid te brengen. Ze steunen op de gemeenschappelijke erkenning dat elk afzonderlijk vakgebied op zichzelf tot een versmalling, een ‘verkokering’, van ons begrip van de ‘werkelijkheid’ leidt. Of liever gezegd, tot een versmald werkelijkheidsbegrip, in zoverre als de ‘werkelijkheid’ datgene is wat wij als werkelijkheid vermogen te zien’. Frijhoff vervolgt dat ‘meervoudige invalshoeken de historicus juist helpen zijn werkelijkheidsbegrip te verbreden en uit te diepen’.² Het werk van Erik de Jong (1954) over tuingeschiedenis staat in deze cultuurhistorische traditie en vormt er een inspirerend voorbeeld van.³

In lijn met deze cultuurhistorische traditie kijkt dit onderzoek naar de tuingeschiedenis en naar de geschiedenis van de hoveniers van Oranje en legt de nadruk op kwalitatief onderzoek. Het richt zich op een specifieke microkosmos, de wereld van de hoveniers van Oranje, die in detail wordt bestudeerd om deze wereld in het klein zoveel mogelijk diepte, kleur en levensechtheid te geven. Ook de veranderingen in die wereld en met name in de functie en positie van de hoveniers worden onderzocht. In die zin toont deze cultuurhistorische benadering ook grote verwantschap met de historische antropologie in brede zin.⁴ Dit boek beoogt daarnaast een collectieve biografie van de hoveniers van Oranje te schrijven. De Engelse historicus Lawrence Stone (1919-1999) omschreef een collectieve biografie (door hem

2 W. Frijhoff, ‘Inleiding: Historische antropologie’ in P. te Boekhorst, P. Burke en W. Frijhoff (red.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief* (Heerlen 1992) 14.

3 Bijvoorbeeld, E.A. de Jong, *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Amsterdam 1993); E.A. de Jong, ‘Het geschenk: de tuin en zijn operationele betekenis’ in A. van der Does en J. Holwerda (red.), *Tuingeschiedenis in Nederland I. Veelzijdig erfgoed in 't groen* (Utrecht 2009) 37-43.

4 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures. Selected essays* (New York 1973); P. Burke, *The historical anthropology of early modern Italy. Essays on perception and communication* (Cambridge 1987), 3-14; S.B. Ortner, ‘Theory in Anthropology Since the Sixties’ in *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 26, No 1 (January 1984) 126-166.

prosopografie genoemd) als *the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives*. Het gaat dus om onderzoek naar de gemeenschappelijke achtergrond-kenmerken van een groep, in dit geval hoveniers van Oranje, door hun leven collectief te bestuderen. Als achtergrondkenmerken noemde Stone onder andere geboorte en dood, huwelijk en familie, sociale herkomst en geërfde economische positie, woonplaats, onderwijs, hoeveelheid en bron van persoonlijke rijkdom, beroep, religie en dergelijke.⁵ Een soort variant van de collectieve biografie zijn de zogeheten collectieve portretten die we tegenkomen in de bundel *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret*. Het gaat om portretten van bijvoorbeeld zeelieden, soldaten, koopmannen en dominees. De historicus Arie van Deursen (1931-2011) schrijft in de inleiding dat bij deze portretten het beroep in ruime zin ‘het uitgangspunt [is], maar niet het doel van de beschrijving. In alle gevallen gaat het zoveel mogelijk om een totaalbeeld’.⁶ Mijn groepsportret van hoveniers van Oranje is eveneens zoveel mogelijk bedoeld als een totaalbeeld. Het groepsportret wordt geplaatst binnen de politieke, sociale en culturele context waarbinnen hoveniers van Oranje hun beroep uitoefenden. De antropoloog Clifford Geertz (1926-2006) noemde deze manier van beschrijven: *thick description*. Daarmee bedoelde hij dat een beschrijving niet alleen de feiten maar ook de context waarbinnen deze feiten plaatsvinden, behoort te omvatten en de manier waarop de actoren zelf deze feiten interpreterden.

Het beschrijven van de context en van historische gebeurtenissen die van invloed waren op het werk en de positie van de hoveniers van Oranje is essentieel om de wederwaardigheden van deze groep hoveniers en de ontwikkelingen in hun vak te kunnen begrijpen. Pas wanneer de context wordt meegenomen, kunnen functie, werk en positie van de hoveniers geduid worden en ontwikkelingen begrepen. Dit betekent dat hun werk, functie en positie gedetailleerd worden beschreven. Het gaat hier uiteindelijk om een kwalitatief onderzoek, waarbij uitgebreid stil wordt gestaan bij individuele hoveniers en bij details als een nieuw soort snoeischaar om diepte te geven aan dit onderzoek. Naast een goede contextuele inbedding kan vergelijking vruchten afwerpen. Waar mogelijk en voor zover bronmateriaal het mogelijk maakt, heb ik de hoveniers van Oranje vergeleken met hoveniers aan buitenlandse hoven en met ander tuinpersoneel. Het totaalbeeld dat dit alles oplevert, geeft de lezer hopelijk een overtuigende indruk van de wereld van de hoveniers van Oranje in de vroegmoderne tijd.⁷

5 J. de Jong, ‘Prosopografie, een mogelijkheid. Eliteonderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis’ in *BMGN – Low Countries Historical Review*, 111 (1996) afl. 2, 201; L. Stone, ‘Prosopography’ in *Daedalus*, Vol. 100, No. 1, *Historical Studies Today* (Winter, 1971) 46.

6 H.M. Beliën, A.Th. Deursen en G.J. van Setten, *Gestalten van de Gouden Eeuw. Een Hollands groepsportret* (Amsterdam 1995), 10.

7 D. Cosgrove en S. Daniels (red.), *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments* (Cambridge 1988); W. Frijhoff en M. Spies, *1650 Bevochten eendracht –*